

examen bundel[®]

2018|2019

drs. H.J.C. Kasbergen
J.P.M. Maas

havo

aardrijkskunde

**Jouw beste voorbereiding
op je examen in 2019**

ThiemeMeulenhoff

voorwoord

Met deze EXAMENBUNDEL kun je je goed voorbereiden op het schoolexamen en het centraal examen voor het vak aardrijkskunde op havo-niveau.

In 2019 wordt voor het eerst het onderwerp Brazilië geëxamineerd. Het onderwerp Indonesië is vervallen. Het domein Leefomgeving is op onderdelen gewijzigd. Deze Examenbundel is daaraan aangepast.

De EXAMENBUNDEL bevat de volgende onderdelen:

- Informatie:** Informatie over examen, deze EXAMENBUNDEL, soorten geografische vragen en het behalen van de maximale score.
- Oriëntatietoets:** De twee oriëntatietoetsen bestaan uit vragen over alle onderwerpen die in 2019 centraal geëxamineerd worden. Zo kun je nagaan of je de basisbegrippen van de examenonderwerpen beheerst. De antwoorden vind je op www.examenbundel.nl. Na het invullen van je scores krijg je een studieadvies.
- Deel 1:** Hier vind je per examenonderwerp een aantal oefenvragen – waaronder extra vragen over Brazilië – en (bewerkte) examenopgaven met uitwerkingen. In de uitwerkingen staan de antwoorden en de daarbij horende toelichtingen. Je kunt ook trainen in vaardigheden.
- Deel 2a:** In dit deel staan drie examens met uitwerkingen. Over het onderwerp Brazilië zijn nog geen examenvragen beschikbaar.
- Deel 2b:** In de uitwerkingen vind je uitleg en toelichting bij de antwoorden. Hierin vind je het integrale examen 2018, het eerste tijdvak, *zonder* uitwerkingen. Dit kun je gebruiken als oefenexamen. De antwoorden vind je op www.examenbundel.nl. Op deze site kun je nog veel meer gratis oefenexamens downloaden.
- Bijlagen:** Achter in deze bundel vind je tabellen om je 'cijfer' te bepalen na het maken van de oefenexamens, en een onderwerpregister.

Met deze EXAMENBUNDEL kun je oefenen voor het examen in je eigen tijd en in je eigen tempo. Oefenen houdt in dat je probeert een opgave eerst zelf te maken.

Daarna controleer je jouw antwoorden met de uitwerkingen.

Je kunt je vaardigheid om examenopgaven te maken vergroten door het boek SAMENGEVAT te gebruiken. In dat boek wordt de examenstof per onderwerp overzichtelijk gemaakt en uitgelegd.

Ook op www.examenbundel.nl kun je op verschillende manieren oefenen om te kijken of je alle examenstof al beheerst.

De Bosatlas neemt bij het examen een belangrijke plaats in. In deze bundel wordt verwezen naar de 54^e en 55^e druk. Bij het centraal examen 2019 mag alleen de Grote Bosatlas 55^e druk worden gebruikt. Via school wordt een bijlage daarbij verspreid.

Het centraal examen aardrijkskunde havo 2019 wordt afgenomen op **dinsdag 21 mei tussen 09.00 en 12.00 uur**. De makers van de EXAMENBUNDEL en SAMENGEVAT wensen je daarbij alvast heel veel succes!

Voor reacties, zowel van leerlingen als van docenten, houden wij ons graag aanbevolen. Mail naar vo@thiememeulenhoff.nl.

Amersfoort, mei 2018

Opmerkingen

De overheid stelt regels op die betrekking hebben op de specifieke examenonderwerpen, de hulpmiddelen die je tijdens je examen mag gebruiken, duur en datum van je examen, etc. Hoewel deze EXAMENBUNDEL met de grootst mogelijke zorgvuldigheid is samengesteld, kunnen auteurs en uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden voor de aanwijzingen die betrekking hebben op publicaties van de overheid.

Het is altijd raadzaam je docent of onze website www.examenbundel.nl te raadplegen voor actuele informatie die voor jouw examen van belang kan zijn.

inhoud

3 voorwoord

7 informatie

- 7 informatie over examen en examenbundel
- 11 geografische vragen
- 14 hoe behaal je de maximale score?

oriëntatietoetsen

nagaan wat je al weet

- 17 Oriëntatietoets I: alle domeinen
- 22 Oriëntatietoets II: alle domeinen

deel 1

oefenen op onderwerp

1 domein A vaardigheden

- 29 oefenopgaven
- 49 uitwerkingen

2 domein B wereld

- 64 oefenopgaven
- 76 uitwerkingen

3 domein C aarde

- 86 oefenopgaven
- 100 uitwerkingen

4 domein D Brazilië

- 110 oefenopgaven
- 120 uitwerkingen

5a domein E leefomgeving – rivieren

- 134 oefenopgaven
- 140 uitwerkingen

5b domein E leefomgeving – steden

- 146 oefenopgaven
- 155 uitwerkingen

deel 2a

examens met uitwerkingen over domein D Brazilië zijn nog geen examenvragen beschikbaar

Examen 2015-I

- 165 opgaven
- 179 uitwerkingen

Examen 2016-I

- 188 opgaven
- 198 uitwerkingen

Examen 2017-I

- 207 opgaven
- 217 uitwerkingen

deel 2b

examens zonder uitwerkingen over domein D Brazilië zijn nog geen examenvragen beschikbaar

Examen 2018-I

- 229 opgaven

bijlagen

cijferbepaling onderwerpregister

informatie

Informatie over examen en examenbundel

Examen

Examenonderwerpen

In 4 en 5 havo komen vier examenonderwerpen aan de orde, domeinen genoemd. Die zijn onderverdeeld in subdomeinen. Een deel daarvan wordt getoetst tijdens schoolexamens. Op het centraal examen komen aan de orde:

- van domein Wereld: subdomein B2 Samenhangen en verschillen in de wereld
 - van domein Aarde: subdomein C2 Samenhangen en verschillen op aarde
 - van domein Ontwikkelingsland: subdomein D1 Gebiedskenmerken van Brazilië
 - van domein Leefomgeving: subdomein E1 Nationale en regionale vraagstukken.
- Dit bestaat uit twee delen:
- vraagstukken van overstromingsrisico en wateroverlast van rivieren in Nederland
 - vraagstukken van stedelijke gebieden in Nederland

Stofomschrijving

De overheid heeft de inhoud van het examen gedetailleerd weergegeven in een Stofomschrijving. Die bestaat uit de officieel omschreven exameneisen per centraal-examenonderwerp en een uitwerking daarvan. Het is geen lees- of leerstof. Je kunt nagaan welke leerstof en welke begrippen je moet leren, welke punten speciale aandacht krijgen en bekijken welke werkwijze van je wordt verlangd. Deze stofomschrijving is onder andere te vinden op www.examenblad.nl (Syllabus 2018 aardrijkskunde, havo).

Gebruik van de Bosatlas bij het centraal examen

De Bosatlas is het belangrijkste hulpmiddel bij het centraal examen. Bereid je daarop goed voor. Het is aanbevolen bij examentraining steeds de atlas erbij te hebben. Loop verwijzingen naar de atlas altijd na. In de Oefenvragen Vaardigheden wordt ruim aandacht besteed aan het gebruik van de Bosatlas. Via school wordt een gratis bijlage verstrekt bij de Bosatlas 55^e druk.

Hoe ziet een centraal examen eruit?

Je hebt 3 uur ter beschikking. Het examen is meestal opgebouwd uit ongeveer 30 – 35 vragen verdeeld over een aantal opgaven. Een opgave is een reeks vragen over hetzelfde onderdeel van de stof.

Het examen bestaat uit een vragenboekje en een bronnenboekje, eventueel met één of meer losse bijlagen (invulvellen).

Op het voorvel van het vragenboekje staat het totaal aantal te behalen punten, en vóór de vragen de maximumscore per vraag. De score is vrij gelijkmatig over de vragen en de onderwerpen verdeeld en geeft in grote lijn aan hoeveel delen het antwoord moet bevatten. Zie eventueel de paragraaf 'Hoe behaal je de maximale score?' verderop in dit hoofdstuk.

Soms brengt het Cito wijzigingen aan in de examens. Wellicht is dat nu ook het geval.

Het cijfer voor het centraal examen en het eindcijfer

Het centraal examen wordt nagekeken door je eigen docent en door een aardrijkskundeleraar van een andere school. In overleg wordt een eindscore bepaald, die wordt ingeleverd. Een landelijke commissie geeft daarna aan welk cijfer bij welke score hoort. Dit wordt ook op internet gepubliceerd. Voor de berekening van het eindcijfer tellen schoolexamen en centraal examen ieder voor 50% mee.

Hulpmiddelen bij het examen

Naast de Bosatlas zijn de gewone hulpmiddelen toegestaan: woordenboek Nederlands, schrijfmateriaal inclusief millimeterpapier, tekenpotlood, blauw en rood kleurpotlood, liniaal met millimeterverdeling, passer, geometrische driehoek, vlakgum en elektronisch rekenapparaat (niet de grafische). Vooral van belang zijn:

- woordenboek Nederlands; handig voor het geval de vragen of bronnen woorden bevatten waarvan je de betekenis niet precies kent. Het woordenboek is niet bedoeld om aardrijkskundige vaktermen op te zoeken. Die zijn onderdeel van de leerstof.
- tekenpotlood, kleurpotloden en gum; soms nodig voor een opdracht zoals het tekenen van een doorsnede of het afmaken van een legenda.
- liniaal met millimeterverdeling; vooral om figuren of kaarten goed te kunnen aflezen zoals de grootte van staven van een diagram of de afstand tussen plaatsen
- rekenmachine; voor het maken van eenvoudige berekeningen. Wanneer je bijvoorbeeld beschikt over het bevolkingsaantal en het bnp, kan het voor vergelijking van gebieden handig zijn het bnp per persoon uit te rekenen.

Gebruik van deze examenbundel

- Vooraf moet je de nodige kennis hebben verworven door de examenonderwerpen te leren. Deze bundel geeft namelijk niet de leerstof in haar geheel weer, maar is bedoeld om je te trainen in het maken van vragen en een examen.
- Je kunt op twee manieren oefenen: per examenonderwerp – deel 1 van deze bundel – of per examen in deel 2 van de bundel. Achterin de bundel staat een onderwerpregister, waarmee je ook delen van de stof kunt vinden om te oefenen. In eerste instantie, bijvoorbeeld voor schoolexamens, oefen je per onderwerp. Als voorbereiding op het centraal examen is ook het oefenen van de hele examens aanbevolen. Het is een goede oefening maximaal dezelfde tijd te gebruiken als bij het examen, 3 uur.
Zorg dat bij het trainen altijd de Bosatlas op tafel ligt.
- Er is een hoofdstuk Oefenvragen Vaardigheden. Daarmee train je je speciaal in vaardigheden en de termen die daarbij kunnen voorkomen.
- Met een oriëntatietoets die bestaat uit gesloten, halfopen en open vragen kun je – na de behandeling van een onderwerp – uitproberen hoever je bent. De antwoorden vul je in op www.examenbundel.nl. Je krijgt, op een rapportageformulier, je score en een advies aan welke onderdelen extra aandacht moet worden besteed.
- Maak bij het trainen steeds een aantal vragen en noteer kort je antwoord. Kijk die na met de antwoorden in de bundel. De antwoorden geven een 'voorbeeldantwoord'. Wijk jouw antwoord af, kijk dan of het echt fout is. Het kan ook een verschil in formulering zijn.
- Na de antwoorden zijn cursief toelichtingen gegeven. Lees die in ieder geval als je moeite had met een vraag of niet zeker wist of je antwoord goed was. De toelichtingen kunnen ook nuttig zijn wanneer je de vraag goed had. Ze leggen indien noodzakelijk verband tussen vraag en lesstof, vatten soms die lesstof samen. Ook wordt – bij moeilijkere vragen – aangegeven hoe je aan het antwoord kon komen of welke vaardigheden daarbij moesten worden gebruikt. Soms gaan ze in op veel voorkomende fouten. Heb je na het lezen van de toelichting nog vragen, overleg dan met je docent.
- Haak niet te snel af als je vragen moeilijk vindt of twijfelt over het antwoord. Soms weet je meer dan je denkt. Het probleem kan ook de vraagstelling zijn. Juist door te trainen kun je dit soort problemen oplossen. Bedenk dat de vragen in de bundel het eindniveau aangeven. Het trainen moet je helpen dat te bereiken.
- De website www.examenbundel.nl biedt extra oefenmateriaal om snel je kennis te toetsen.

Maken van het examen

Start van het examen

- Je kunt eventueel met het onderwerp beginnen waarin je je het meest thuis voelt.
- Zorg dat je in ieder geval alle vragen door loopt en de makkelijke (die zijn er echt) maakt. Maak je op het eind druk om de moeilijke delen. Die zijn er ook wel.
- Schrijf de vragen niet door elkaar. Laat ruimte als je een vraag overslaat. Dan vergeet je hem niet zo snel.

Bestudering van vragen en bronnen

- Het is nuttig rustig de vraag te bekijken 'voor je gaat schrijven'.
- Lees nauwkeurig bij elkaar horende vragen (een opgave met meer vragen / vragen over dezelfde bron) en bekijk de bijbehorende bronnen.
- Let op het verschil tussen de vragen, zoals in de vragen: 'Noem een fysisch-geografische reden!' en 'Noem een sociaalgeografische reden!'. 'Noem een reden' is wat anders dan 'Noem een oorzaak'.
- Onderstreep of markeer belangrijke delen in vraag of bron.
- Let op sleutelwoorden in vragen. Wanneer je er niet aan voldoet is je antwoord altijd fout. Bijvoorbeeld (sleutelwoorden cursief): 'Noem twee *ecologische gevolgen* van de toename van het vervoer.'
- Bedenk per vraag welke informatiebronnen je nodig hebt voor je antwoord, zoals een deel van een bron of een Bosatlaskaart.
- Let bij het gebruik van figuren en tabellen goed op titel, gebied, jaar, soort cijfers (absoluut, relatief, indexcijfers en dergelijke).
- Bosatlas kaarten kunnen als bron worden gebruikt, ook als ze niet speciaal genoemd zijn. Bijvoorbeeld een overzichtskaart van de regio van de vraag.
- Maak bij de Bosatlas gebruik van algemene inhoud, trefwoordenregister en schutbladen. Bladeren kost veel tijd. Vergeet vooral achterschutblad en trefwoordenregister niet.

Maken van de vragen

- Werk volgens een tijdplanning, zeker als je bij schoolexamens in tijdnood kwam. Bijvoorbeeld door een tijd per examenonderwerp vast te stellen.
- Antwoord kort, zakelijk en gericht. Bij de antwoorden in deze bundel kun je zien wat vereist is.
- Begin je aan een nieuw onderwerp, zet dan voor jezelf de knop om. Welke stof en begrippen horen erbij? In welke regio speelt het?
- Bij wat moeilijkere vragen kun je eerst in steekwoorden op kladpapier antwoorden. Dat geeft overzicht en voorkomt dat je in antwoorden moet gaan schrappen en wijzigen.
- Let erop dat sommige opgaven uit meer onderdelen bestaan.
- Zijn er meerdere antwoorden gevraagd (bijvoorbeeld noem drie argumenten), noteer die dan overzichtelijk. Het voorkomt fouten.
- Antwoord zo gericht mogelijk; 'ligging aan de Rijn' zegt meer dan 'goede ligging' en 'warme en droge zomers' is duidelijker dan 'een goed klimaat'.
- Vermijd algemene termen en verzamelbegrippen. 'Aanleg van een hogesnelheidslijn naar Parijs' zegt veel meer dan 'verbetering van de infrastructuur'. Als je geen exact antwoord weet, kun je het natuurlijk wel met iets algemeen proberen.
- Wanneer je onder het schrijven begint te twifelen en je het (voorbereide) antwoord wilt wijzigen, kijk dan nog eens naar de vraag.
- Vul altijd iets in, ook als je twijfelt. Er komt vaak nog wel wat goeds uit. Half goed kan ook. Maar geen onzin schrijven.

Controle van de antwoorden

- Zoek van tevoren, bijvoorbeeld tijdens schoolexamens, uit welke manier van controleren voor jou de beste is: bijvoorbeeld per opgave, per examenonderwerp of helemaal aan het eind. Raak je juist in verwarring door het nakijken, doe het dan niet. Besteed dan meer tijd aan het maken zelf.
- Ga na of je alles gemaakt hebt, ook de laatste bladzijde.
- Kijk of jouw antwoord wel echt een antwoord is op de gestelde vraag. Wat was ook al weer de essentie van de vraag? Wat zijn sleutelwoorden in de vraag?
- Ga na of het antwoord zinnig is. Geen tegenspraak, geen onlogisch gebruik van cijfers.
- Wees voorzichtig met verbeteren. Vaak is de eerste gedachte de beste. Wanneer je toch verbetert, doe dit duidelijk. Geen speurtocht ervan maken.

Omgaan met spanning tijdens het examen

Soms heb je het examen goed voorbereid, maar dreig je door spanning punten te verspelen. Hier volgen tips die je eventueel al bij het schoolexamen kunt uitproberen.

- Heb je veel last van examenvrees, informeer dan op je school naar hulp op dit terrein.
- Kies bij het examen een reëel doel. Mikken op een negen als je nooit boven de zes kwam verhoogt de druk.
 - Laat je vooraf niet opjatten door andere leerlingen. Mijd vooral vlak voor het examen contact met leerlingen die praten over het examen.
 - Let tijdens het examen niet op andere leerlingen. Hoe snel die aan de slag gaan of wanneer ze inleveren. Concentreer je op je eigen werk.
 - Hou je vast aan wat lukt en maak problemen niet groter dan ze zijn. Accepteer dat er moeilijke vragen voorkomen. Er zijn ook makkelijke.
 - Het heeft geen zin tijdens het examen 'je eigen werk te gaan zitten nakijken'. Laat dat maar aan je leraar over. Het kost tijd en veel leerlingen hebben de neiging te somber te zijn over hun eigen prestatie.
 - Begin met het onderdeel waarin je je thuis voelt. Dan is de kop eraf. Als het eenmaal loopt, wordt de rest makkelijker.
 - Aardrijkskunde vergt geen speciale talenten. Wanneer je je goed hebt voorbereid, komt dat er wel uit.
 - Zorg voor lichamelijke ontspanning tijdens het examen: prettige kleding, ontspannen houding, wat eten of snoepen (zuurtjes) en zeker af en toe drinken.
 - Zorg ook voor geestelijke ontspanning, zoals het bewust inlassen van pauzes (je kunt geen uren geconcentreerd werken), waarbij je ook even wat meer ontspannen gaat zitten. Probeer af en toe de gedachten af te leiden van het examen. Neem eventueel attributen mee die positief werken.
 - Als je helemaal dichtslaat, blijf niet zitten worstelen. Zoek afleiding. Loop bijvoorbeeld naar het toilet of meld het een aanwezige docent.

Geografische vragen

Bij aardrijkskunde moet je verschillende typen geografische vragen beantwoorden. Hier is aangegeven waar je daarbij op moet letten. De tekst en de schema's zijn grotendeels afkomstig uit de Syllabus voor het centraal examen havo.

Geografische vragen herkennen en formuleren

Het stellen van goede vragen is een voorwaarde voor elk leerproces. Het stellen en beantwoorden van geografische vragen is de kern van de geografie. Waar gaat zo'n vraag over, hoe ziet hij eruit? Waaraan moet de beantwoording voldoen? Hieronder volgen voorbeelden per vraagtype.

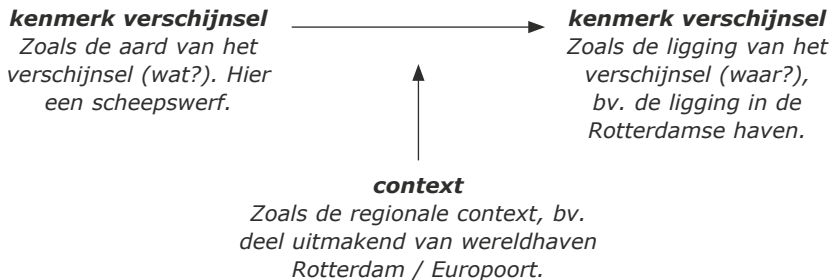
Beschrijvende geografische vragen

Dat zijn bijvoorbeeld: Waar is dat? Wat is daar? Hoe is dat daar? Hoe beleeft men dat daar?

Een geografische beschrijving bestaat minimaal uit: kenmerken van en relaties tussen verschijnselen en de ruimtelijke of regionale context van verschijnselen.

Een voorbeeld van een beschrijvende vraag ziet er schematisch als volgt uit:

Vraag: Is de Rotterdamse haven een goede locatie voor een scheepswerf? ¹⁾

Verklarende geografische vragen

Dat zijn bijvoorbeeld: Waarom is dat daar? Waarom is dat daar zo? Waarom beleeft men dat daar zo?

Een geografische verklaring bestaat minimaal uit: een oorzaak, een gevolg, een verklarend principe en bijzondere ruimtelijke of regionale omstandigheden.

Een 'verklarend principe' is een generalisatie van de samenhang tussen oorzaak en gevolg. Een voorbeeld ter illustratie. Op de vraag *'Waarom zijn er veel juweliers gevestigd in het stadscentrum?'* is het antwoord: *'Daar komen veel klanten'* niet voldoende. Het antwoord moet een generalisatie bevatten over de aard van de winkel en de daarmee samenhangende kenmerken van de locatie. Bijvoorbeeld: *'Functies met een hoge drempelwaarde, zoals juwelierszaken, hebben een grote reikwijdte en hebben daarom een goede bereikbaarheid nodig. In het stadscentrum wordt daaraan het best tegemoet gekomen.'*

Bundels voor al je vakken bestel je op
www.examenbundel.nl

examenbundels

havo	Duits	978-90-06-42912-1
havo	Engels	978-90-06-42936-7
havo	Frans	978-90-06-42920-6
havo	Nederlands	978-90-06-42919-0
havo	biologie	978-90-06-42911-4
havo	natuurkunde	978-90-06-42921-3
havo	scheikunde	978-90-06-42939-8
havo	wiskunde A	978-90-06-42949-7
havo	wiskunde B	978-90-06-42950-3
havo	aardrijkskunde	978-90-06-42933-6
havo	economie	978-90-06-42932-9
havo	geschiedenis	978-90-06-42935-0
havo	m&o	978-90-06-42924-4
havo	maatschappijwetenschappen	978-90-06-42922-0

Meer kans van slagen met de
Examenbundel!

De *Examenbundel* bevat oefeningen met uitleg bij de antwoorden, zodat je leert tijdens het oefenen.

De bundel is speciaal samengesteld voor dit schooljaar, dus je oefent altijd de juiste stof.

Test je kennis met de Oriëntatietoets en kijk voor meer tips om te slagen op www.examenbundel.nl.

havo

samengevat

havo	biologie
havo	natuurkunde
havo	scheikunde
havo	wiskunde A
havo	wiskunde B
havo	aardrijkskunde
havo	geschiedenis
havo	economie
havo	m&o
h/v	Nederlands 3F / 4F
h/v	rekenen 3F

Engels in de praktijk 978-90-06-07397-3

Duits in de praktijk 978-90-06-07396-6

Frans in de praktijk 978-90-06-07398-0

Meer kans van slagen met *Samengevat!*
Samengevat biedt je een helder en beknopt overzicht van alle examenstof.

Engels/Duits/Frans in de praktijk zijn theorieboekjes die geworteld zijn in de praktijk. Met een compacte uitleg van grammatica en vele voorbeeldzinnen.

